
Коли вернув назад на свою дорогу, стрінув на стежці якогось чабана. Вмить задержав того.

— Чому ще перед сходом сонця десь трембіта обзивалася? І не те, щоб обзивалася, а ридала...

— Мабуть, якийсь багач помер. Бідний не має овець і полонин, то за ним не буде трембіта жаліти, — відповів чабан коротко і почав окриленим кроком спускатися з гори.

— Го-ов! — задержав його ще на хвилину Андронаті, відійшовши вже кілька кроків.

Чабан станув неохоче.

— Чого вам?

— Чиє се обійстя... он те, на невисокій тій горі, з стогами сіна близько хати? — спитав, указуючи на газдівство, де зоставив внука.

— Се... першого багача в нашій селі. Не знаєте?

— Ні. Я чужий.

— Михайла Дончука... — додав ще чабан.

— А діти має?

— Ані одного. Та зате сотки овець і стадо коней. Там... — і, не доповівши словом в поспіху почате речення, чабан зробив лиш рукою рух, що «в багача гаразд неабиякий...», і зник межі деревами.

Пішов і Андронаті, не оглядаючись більше, утерши сльозу з очей, що на силу втиснулася в очі.

Ішов морем живичного запаху, що розходився тут чистим ранішнім воздухом. Смереки наче злінивіли в нім, наче з сонливості всякий рух забули.

Десь високо під небом кружляли самітно плавким льотом тут і там два хижуні, роззираючися з висоти за здобиччю на днину.

Опинившись на хребті гори, з якої побачив угорську границю, згадав Андронаті тепер і покинені свої шатра.

Що там діялося?

Доброго, певно, нічого.

Бачив в душі лють Раду.

Без бійки або, може, і убивства, певно, не обійшлося. А може, за всіх відпокутує жінка.

Але ні. Її всі бояться. Вона страшна, могутча з своєю силою чарів. А потім і тим, що з жінок в їх громаді вона віком найстарша, і через те забезпечена від всяких нападів ушануванням, яке віддається циганами в кожній громаді найстаршій жінці. Раду, певно, також, хоча і який мстивий та скорий в учинках, не посміє їй заподіяти лиха. Але, може, товариш його потерпів, як повернув у шатро між сплячих і збудив його. Йому одному Раду не все довіряв, закидуючи, що він не Раду, а *його*, бідного

музиканта, вважав за старшину. Та будь-що-будь, добре, що вже Мавра вирвана з його рук. Хоч і яка її дальша доля між чужими жде, особливо спочатку, то хоч остане при житті, не стане калікою. А дитина її також, будь її батько і не циганом, не буде вбита, мов звірина. Знайдуть добрі люди, змилюються, і ні мати, ні син не загинуть між ними. А з часом, якщо він, Андронаті, не загине... віднайде їх, і вони прилучаться до іншої громади. До того часу і лють Раду остигне.

Бідна Мавро! Яке буде твоє пробудження в лісі під смерекою?

«Мавро!» — кричала з болю душа, ридало серце батькове, і знов сльози залляли його вид. Ішов далі майже навпомацки. Ніколи такого гіркого жалю не зазнавав ще в своїм житті, як сими днями. Воліла би була вона малою вмерти, як в найкращих літах от таким способом осиротіти, змарнуватися.

— Через що? — крикнув розпучливо, ударивши так само з дикого жалю в долоні.

Коли взяв її гріх в свої сіті?

Вона ж не сміла чужого чоловіка і рукою диткнутися, а вона грішна... Господи боже! Та ба! він вже знає коли; тоді, як стала ходити між пани ворожити, і за його, Андронаті, скрипкою смутні пісні співати, а йому, Раду, ненаситному на гроші, зносити від панів за ворожбу і спів золото. Тоді знайшовся вовк на її красу і молодість — до чого дійшло. А він, бідолашний? Куди йому вертати? Хіба піде просто до пусти і прилучиться там до якої громади, прикликавши до себе й жінку. Так. Інакше ні. А колись... за кілька років, може, примандрує знов в оці околиці і погляне, як живеться внукові в багача. За кілька років... а до того часу нехай має його господь в своїй опіці. Його і Мавру.

.....

Довго, довго дивився ще музика бистрим оком по верхах заліснених гір, що мов з поранкових мряк поволі роздягалися, висуваючи один хребет по другім проти сонця, що, зійшовши на сході, жевріло світлом, осліплюючи око.

.....

Мавра, пробудившись рано, побачила над собою, замість закуреного і лахмануватого шатра, зелені віти смереки і опам'яталася, що вона в лісі. В першій хвилі не знала, що думати, побачивши себе самою, без своїх людей, без Раду, без матері, батька, що досі не відступали від неї.

Почала кликати.

Але слабкий її голос розходився лише слабим відгомоном по лісі і не прикликавав нікого.

Лежала якийсь час, вижидаючи матері, і надслухувала.

Не йшла мати?

Ніхто не приходив.

Округ неї тишина і лиш широкий крилатий шум лісу гойдався живичним воздухом та десь-не-десь зачувався шелест вивірки, що дряпалася блискавкою по смереках. Тут і там зазірало сонечко золотим сяйвом крізь смерекове галуззя — і десь знов недалеко шуміла ріка, а враз з тим шумом розходився і гук млина.

Отже, вона десь недалеко якогось млина.

Однак чому вона тут сама? Де ділася її мати? Де ділися вже шатра? Чому вокруг неї не чути гомону її людей, не чути ні голосу батька, ні лайки і приказів Раду, ні дзвонення мідяних кітлів, як їх направляли, нічого. Чому се все так? Лиш тишина і тишина, і вона ось тут сама.

Що таке сталося?

Чи вона покинена? О господи боже!

Як се могло статися? Покинена й матір'ю?

— Мамо, мамо! — почала з гарячковим переляком кликати, а її волосся підносилося дубом. Справді вона покинена? — Мамо! — крикнула з невимовним перестрахом і почала плакати. Плачучи вголос, мов мала дитина, кликала то матір, то батька напереміну. А не діждавшись ні батька, ні матері, змінилася, раптом мов очі в її душі отворились. — Се Раду робота, — заплакала вона з неописаним жалем. Він її викинув з свого шатра і поїхав. Забрав всіх, батька і матір, забрав своїх людей і, як той вітер, своїм звичаєм вночі втік. Се Раду робота. Він обіцяв помститися за зраду, за білу дитину і зробив, як сказав. — О-о-о! — заридала бідна вголос, заривши з розпуки пальці в волосся, і аж заносилася з плачу.

Нараз перестала.

Блискавкою пригадалася їй її дитина, і вона вмовкла. Піднявшись нвсилу, почала шукати около себе. Дитини не було. Був звиток всіх її речей, найменші її дрібнички, але дитини не було. Напівзімділа з остраху, повалилася назад. Тепер зрозуміла. Було, як вгадала відразу. Раду викинув її — і, забравши всіх разом з дитиною і родичами, відїхав потайки вночі.

Почала кричати, кликати. Всіх людей, яких лиш знала. Кликала по імені. Межи тим заодно і батька, і матір, ба навіть і самого Раду. Та дарма. Ніхто не з'являвся.

Округ неї повторялося одне і те саме. Шум сосен, тишина, самотність, — а більше ніщо. Ніхто і ніщо.

На її чолі виступають великі краплі поту. А її голову пронизала, як перше, одна страшна гадка. Тато, мама, Раду і всі покинули її за зраду, за її білу дитину. Покинули. Мов оце лахміття, що обтулювало її, викинули з-поміж себе і забралися. Заридала страшно вголос. Тепер вже все зрозуміла і віддалася нечуваній розпуці. Та тут же знов схаменулася. Але — дитина!.. Господи, боже милосердний, добрий, де дитина? Забрали? Вкрали? Убили? Що з її дитиною зробили? З її дорогою дитиною?

Наново вибухла плачем.

Всею душею, всім тілом ридала.

Що тепер буде? Де її дитина? І в сотний раз перебирає клунки обіч себе, оглядається круг себе, шукає дитини — і нема її. Не може її ніде знайти. Не pomoже їй вже плач, не pomoже ридання, ніщо вже не pomoже. Треба інакше шукати.

— О се ти, Раду, зробив! — кличе вона, підносячи тонкі свої руки розпучливо вгору. — Се ти! Обіцяв убити, як собаку — і убив. Але було вже і Мавру з дитиною убити. А то... — тут вона вриває раптом і знов впадає в розпуку. Рие в волоссі руками, б'ється по грудях, термосить одіж на собі... перестає, надслухує, і знову нова розпука, знов те саме, але — все дарма.

Дитини нема.

Округ неї лиш порозкидане, порозриване її лахміття, густий ліс і шум дерев.

Ослабши з ридання і розпуки, вона лягла і вмовкла. По її блідім худім лиці з-під затулених повік сунуться гарячі сльози...

От і по всьому. Як обіцяв помститися, так і зробив. Дитину вбив, її покинули, і мусить умерти. Сили встати і піти за ними в неї нема, тож мусить тут лежати і умирати або ждати, аж надійде, може, хто лісом. Може, ще з її людей хто. Може, їх силоміць вигнали з села... і вони лиш поки що залишили її тут, а пізніше прийдуть і знов заберуть.

Може... Але дитина? Дитина належить до неї.

Вона лежить і слухає...

Округи тихо-тихесенько, лиш лісовий шелест.

Десь ніби гуркає недалеко млинське колесо... шумить якась ріка... але господь знає, де те. Господь знає, де ще люди.

Вона починає знов плакати, знов кликати. Пробоє встати, та бачить, ледве вдержується на ногах. Вона ж ще хора. Господи боже, що їй робити?

Зсувається знов на зем.пю, припадає лицем до землі і заходиться з божевільного плачу, розпуки. Нічого не чує, не знає, лиш один жаль і один біль. Вже починає і на тілі палити з якогось внутрішнього вогню.

Та що вже їй по собі, в неї нема дитини. *Дитини!*

Убили!

Їй темніє в очах, в ухах дзвонить, потім стає якось так слабо... гаряче... глухо... гине.

Нараз хтось шарпає її, підносить.

— Не спиш вже, жінко? Не спи!

Насилу розтулює очі, вдивляється вперед себе, опам'ятовується. Над нею схилена висока постать якоїсь немолодої жінки, мабуть, якоїсь пані чи щось, а коло неї якісь люди: жінки й чоловіки.

Жінка чи пані в чорно заповітій голові, сама бліда і худа, дивиться милосердно на неї і говорить:

— Вставай і ходи зі мною. Будеш в мене. Ти хора. Лежала тут більше як добу. Мої люди запровадять тебе помалу до моєї хати.

Мавра все ще добре нічого не розуміє, але слухає і намагається встати.

Цікаво приглядалися присутні, особливо жінки, нещасливій покинутій, що

лежала, мов підстрелена велика птаха, з чудовими, невимовно смутними, як ніч, чорними очима, а коло неї порозкидане лахміття, якась одіж і між ними тут і там золоті червоні. Сама вона, хоч молоода і гарна, та тепер бліда, з розбурканим довгим чорним волоссям, що розсипалося по плечах та грудях, майже страшна.

— Де мої люди — цигани? — питає слабим голосом з чужим виговором.

— Відай, покинули тебе, — пояснює висока марна жінка в чорній одежі, що хоче нею заопікуватися. — Відай, покинули тебе.

Мавра відкриває широко очі, а коло уст задрижало плачем.

— Коли? — питає.

— Недавно, здається. Межи ними зчинилася бійка за якусь крадіж, як розказували, між тим поранено одного чоловіка — цимбаліста, а відтак, розділившись по своїх фірах, відїхали вночі, що й ніхто не бачив. Тебе надибали ще вчора ввечері люди, що прийшли нині зранку до мого млина, але я не могла сама скорше забрати тебе до себе, аж ось нині. До того, ти спала. Страшним сном спала ти, як мертва. Що тобі було?

— Не знаю, — відказує Мавра і дивується, роззираючися майже блудним оком по чужих для неї людях, а далі, згадавши дитину, заливається наново гіркими сльозами. Плаче і підіймає, благаючи, до них руки і говорить щось чужою незрозумілою для людей мовою.

Та тут же перериває її *Іваниха Дубиха*, бо се вона сама була, і підносить її з поміччю людей догори.

— Куди поїхали мої люди? — питає хора.

Ніхто не знав. Здається, в Угорщину.

А де ділася її дитина?

Також не знали. *Вона мала дитину?*

Так. Сина. *Білого*. Перша її дитина. Вона жінка Раду, самого старшини циганів. Чи її люди забрали дитину з собою? Не знали. Не гадали нічого. Так само як і не виділи. По бійці зараз вночі зникли...

То, може, убили її дитину?

Ні. Не знали

О, певно, убили!

Ні. Не чули. Лиш чоловіка одного в бійці, чули, що старшина мало що не вбив.

— О Раду! — вистогнала Мавра, заломлюючи руки, і розплакалася наново. — Він, певно, і дитину вбив.

Ні. Не знали. Не знали і не припускали, щоб невинну дитину вбити.

— О Раду! — знов лиш зойкнула Мавра і розхлипалася вголос. — Він страх який недобрий, розлютившись раз. — Відтак додала:

— То хіба від неї дитину вкрали і утекли?

Може. Також не знали.

О, певно, що лиш так, коли зникли, неначе їх земля пожерла. То певно, що вкрали. Вони все так робили.. і по втраті своєї дитини вона Раду пізнає.

— Може, — відповіли люди.

Чи не бачив ніхто тої дитини?

Не бачив.

Біла була.

Може. Не знали.

— Біла, *біла!* була, — майже скричала.

Не знали.

Вона розплакалася ще більше, а люди безпомічно мовчали. Мовчали, неначе не хотіли зрадити якоїсь тайни, а може, й не хотіли казати, щоб не ранили звісткою серця нещасливої, а може, просто не знали.

Завели молоду осиротілу циганку крок за кроком в хату Іванихи Дубихи, і там вона остала.

* * *

Чому хотів Раду Мавру вбити, а радше, на її думку, на ній помстився, вона призналася лиш Іванисі Дубисі, і Іваниха її задержала в себе.

В два місяці по смерті чоловіка Іванихи Дубихи знайшлася в неї, хоч не молода вже була, дитина, маленька Тетянка, і Мавра її доглядає. Сама Іваниха, повдовівши, має в господарстві і в млині багато праці і клопотів, а коло одніської її дитини, над якою дрижить, яка становить тепер одиноке її щастя, треба їй все когось мати. Мавра обезсилена, не годна тяжко робити, відшукувати людей своїх теж тепер не в силі, тож нехай, — казала циганці, — остане в неї, доки хоче, а тут, де різні люди приходять, може, й за дитину свою що вчує, розвідається.

А може, вернуть ще й її люди — по неї, то тут, у млині, вона найскорше зачує про те.

Мавра послухала. Зосталася.

Однак не довго видержала в тихій вдовичиній хаті під горою Чабаницею. Сиділа, доки до сил не прийшла, але подужавши, кинулася в околицю своєї дитини шукати та розвідуватися про людей своїх. Ходила, блукала тижнями, місяцями, мов голодна та вовчиця, а врешті вернула. Марна, бліда, без краплі крові в молодих устах, з понурими смутними очима, і знов зажила в Іванихи Дубихи.

Її люди зникли своїм звичаєм, як під землю пропали, а по дитині так само, як і по них, не осталося сліду. Ніхто не знав нічого. Не знав і не чув.

І не плакала вже Мавра більше. Знала — ніщо не допоможе.

Виплакала сльози. Лиш очей своїх чудових, що сипали смутком, не підводила ніколи сміливо на людей. Соромно було. Чоловік, родичі і свої люди викинули з-поміж себе, мов собаку, чужим людям на посміховисько, а їй самій на горе.

Та й що могло ще гірше бути?

Осталась, як здавалося, на все у багачки Іванихи Дубихи і доглядала її дитини. А що потрібувала поживи для розбудженого раз материнського чуття, тож стала чи не другою матір'ю для малої Тетянки, бо з часом стала Тетянка ніби її власною дитиною, і вона заспокоїлася, призабула власну свою дитину.

Так жила, доглядаючи, розпадаючися над чужою дитиною, алж до хвилини, в котрій не прокинулася в ній туга і привичка її чудного люду — зміняти від часу до часу місцевість свого побуту, — забаглося предивною тугою поволіктися кудись в дальший світ.

Тоді прощалася з итиною, заливаючися гіркими сьозами, а Іванисі кланяючись, з руками, зложеними покірно на грудях, низько до ніг, цілувала її коліна і руки і йшла. Іваниха Дубиха, що звикла до неї, полюбила її за любов і щирість до своєї дитини, гнівалася на неї... хоча відповідно до своєї поважної вдачі не словами, а очима і мовчанкою, і не пускала. Як сказано, вона любила осиротілу циганку, а по-друге, була їй і вдячна за правдиво материнський догляд за дитиною.

— І куди тобі йти самій і одній в далекий незнаний світ? — докоряла. — Збожеволіла? Не гнівиш ти бога, покидаючи отак легко хліб-сіль, прив'язаних до себе людей і дитину? Пощо і чого підеш... і яким шляхом? Чи не кара господня се вдруге над тобою?

— Ні, — відказувала сумно циганка. Вона мусить іти в світ. Їй горить земля під ногами. Її спокій неначе в незнану далечину від неї полинув і тепер заодно приманює до себе. Вона мусить змінити місце — оправдувалася. Може, здибає бзтька-матір, розвідається тепер про них, може, кого хоч одного з своїх тодішніх людей побачить, зустріне. Може, щаслива година злучить її по роках з дитиною, з батьком-матір'ю, а може, стрінеться із самим Раду... Вона знає, куди І коли цигани мандрують з Угорщини або Молдави, а коли вертають. Знає їх знаки, які лишають по собі для других по деревах, камінню при дорозі і т. п.

Вона мусить іти, щось не дає їй спокою. Не піде — занедужає з туги, суму... Чує, що хора з того, мусить іти... чого їй сидіти?

Піде.

— За Раду хочеш, щоб побив добре? — питає сухо Іваниха Дубиха і проникає циганку, яка мовчки слухає, очима.

— Та нехай, не боюся. А не найду, не стріну нікого, вернуся. Окрім вас, пані (так звала Іваниху Дубиху, що все в чорному ходила, не маю нікого в світі.

— А дитину як лишаєш? — питає іваниха і вказує на малу Тетянку, що таки вештається і собі поважно між обома жінками, мов розуміє, що її пістунка відходить чи не назавше від неї.

— Ой! — зойкнула Мавра, розридавшись вголос. Ой не обтяжайте ще гірше бідне серце

Маврине. — Одначе, заспокоївшись по недовгім часі, ішла.

Люди, бачачи її на відході з торбами, переповненими якимсь зіллям та лахміттям, сіялися всхід за нею.

— А он, — ругалися, — Мавра йде вже знов у світ. Іде шукати молодого циган-

пару. Її одної замалов селі. У вдовиці обгорнув її сум.

Вона від'їдалася гіркими прокльонами, сиплючи при тім іскрами погорди з чудових своїх подовгастих чорних і сумних очей, і йшла.

Вертаючи по кількох місяцях, а іноді і по році, по таких мандрівках нараз під Чабаницю, втомлена і розчарована, ридала неповздержно з утіхи, побачивши підрослу під її неприсутність Тетянку, яка тішилася нею більше, як би самою матір'ю. А Іванісі Дубісі падала знов до ніг, як при відході, і, цілуючи її коліна, молила:

— Прийміть мене знов до Тетянки, славна господине! Мені було вас, а не свого циганського розуму слухати. Набідилася лише між чужими, набралася лайок, упокорень, ругань і знов повернула, не подибавши нікого. Ні батька-матері, ні про дитину не чула, ні про своїх людей! не розвідалася, ні про самого Раду — лише стільки, що межі чужими людьми чудотворним зіллям торгувала... і то тут, то там поворожила... і от гостинця вам та душечці своїй принесла. — При тих словах ставила які-небудь звичайні лакітки, які любила сама пристрасно їсти, перед поважно Іваниху Дубиху і її малу доньку.

В кілька років по послідній мандрівці в світ, саме як Тетянці йшло на дванадцятий рік, станула Мавра одного разу перед Іваниху Дубиху з просьбою дозволити їй відокремитися від неї і замешкати деінде.

Іваниха Дубиха зчудувалася.

— Ви добрі для мене, мамцю-господине, — поясняла. — Ви і ваша голубка дорога, але сільські люди... вже надто допікають, глузують тут в вашім млині з мене. — І з тими словами розплакалася на добре.

— Як-то глузують? — спитала Іваниха, знаючи добре, що з бідної нещасливої глузували іноді селяни, особливо ж зіткнувшись тут з чужими в млині.

— Та як же, не знаєте, мабуть, і самі? — відказувала роздразнено Мавра, закурюючи свою люльку та пахкаючи з неї голосно, причім набирала відваги опиратися іноді навіть і самій Іванісі Дубісі. — Все, котрий зайде, — мовляла, — на ваше обійстя, поглузує з мене. «А ще довго будеш, — кажуть примівками, — муку в млині молоти? Довго ще чорними очима колеса обертати?» Побий їх сила божа, — закліяла. — Або знов, що найгірше жаль, бо се вже за вас і за мою доньку. «Обсипуєш ти добре, — питають, — хату Дубихи циганським зіллям, щоб багачі навідувалися до її доньки вже відтепер? Вона вже нівроку, ади — підростає». А другий каже: «Та де, каже, — підсипує. Якби сього вміла, сама й собі б наворожила, аби приїхав чорний з шатра, бодай на старій мітлі, і засватав, бо ади, вже посивіла, дарма що очима світить, як чорний кіт з-під печі». От таке, господине-мамцю, зачуваю я сотки разів від людей — і чим рік, то все більше. Не годна вже більше... А й вам неслава, що таке верзуть про ту, що живе в вашій хаті, що вашу Тетянку вибавила й дозирає. Нехай я уступлюся з хати, вони самі замовкнуть.

Іваниха розсердилася. Вона не довіряла цілком циганці, про яку знала, що в неї був хитрий розум, і язик на місці, і вона відтинала кожному, хто посмів її прикрим словом подрдазнити, гірше, як оса.

— Я тобі не вірю, Мавро, — говорила, бажаючи тим способом вивідатися правдиву причину постанови пістунки своєї дитини. — Не вірю я, Мавро. В тебе інша причина, що хочеш нас покинути. Мене і мою дитину. Ліпше скажи правду і не крути. Ти, мабуть, змовилася з деякими циганами під час своєїх мандрівок і хочеш вертати назад в Угорщину. Чи не так?

Мавра заперечила. Не до своїх людей вона хотіла. Як не віднайшла досі батька-матері, дитини, ба навіть і чоловіка-ворога та інших людей — відтепер не найде, і їй вже байдуже. Вона не до своїх людей хоче, що викинули її, молоду, як звірюку з-поміж себе, знівечили долю, — а супокою вона хоче і відтепер зажити по їхньому звичаю. Ось що.

— Та як се? — зчудувалася знов Іваниха Дубиха, що ніколи не зачувала подібної думки з уст Маври.

— Та ось так, — була відповідь. Тут вона одна лиш циганка на все село, всю гору Чабаницю, а здається, і поза Чабаницею, на всю околицю. Іванисі Дубисі не треба більше її до Тетянки, бо Тетяна за два, за три роки буде доросла і стане дівочити — отже, їй, Маврі, іншої роботи треба, як личить справедливій циганці.

— Та якої ж роботи? — спитала знов Іваниха Дубиха. Чи не береться вона сама до роботи, яка їй найбільше по вподобі? Хто коли був годен присилувати її до того, чого не хотіла або не хотіла робити. Лягала проти сонця і вигрівалася, щоб лиш не робити того, що не любила, або дитині казками голову набивала. — А зимою лізла на піч, впенняючи всіх, що хора, — то і хто ж коли силував її до чого?

— Се правда, — дала вона відповідь неначе якось болісно. Тут не силувано її нічим. Тому-то й вертала вона сюди завше назад, мов до своєї рідні, дарма що тут не цигани. Але відтепер хоче вона вже проживати на самоті. Геть сама. Он там, на Чабаниці. Там стоїть порожній бурдей-колиба, над самим яром-пропастю, що в нім проживали іноді за життя самого господаря літом або зимою його чабани. Тепер та полонина, що до неї належав колись бурдей, продана, а бурдей, ніким не замешканий, все ще належить до Іванихи Дубихи. Ту колибу просить вона від господині для себе і хоче туди назавше переселитися. А коли вже господиня вдоволить її волю і не прогнівається, то вона скаже їй по правді, що хоче там займатись ворожінням. Там на Чабаниці різне-прерізне чудотворне зілля — лихе і добре — як кому що треба, яким вона вже не одного не раз і тут, за плечима господині, на ноги поставила і добре вчинила. Там буде вона його збирати, сушити, і кому чого треба, давати, продавати, і так буде жити. Вона знає дуже багато ліків і вмє ворожити так, як мало хто з циганів — бо й цигани не всі розуміються на зіллі і ворожбі або примівках. Але її вчили ще змалечку. Тато й мама. І тим вона і межі панами гроші заробляла... та зносила Раду... бодай би його по всім світі рознесло...

Заживши отак на Чабаниці, над яром, в колибі, вона все буде навідуватися до господині-мамки і Тетянки. Не забуде їх! Їй де вже забути! І при тих словах заплакала. Її тягне тепер до самоті, як давніше до мандрівки. Вона все, що знає з ліків і ворожби, буде там на самоті між людей подавати. Туди будуть люди до неї заходити, а сюди соромляться. Нехай знають колись люди, хто була Мавра.

Мавра — донька славного музики Андронаті, а жінка самого Лукача Раду. Тут, в долах, в Іванихи Дубихи, де до млина навідується різні люди, вона не має супокою. Та і глузували вони собі з неї, глузувади! Але там, знаючи її на Чабаниці в лісі, в затишку над яром, мужик стає перед ворожкою інакше. Там вона пані. Вона кермує силою своєї примівки, там вона його і на ноги поставить, як захоче. І, говорячи оце, розреготалася Мавра до своїх слів дивним якимсь сміхом, болючим, глузуючим і повним потайної погорди — неначе перед нею стояв уже селянин...

Іваниха Дубиха мовчала. Роздумувала над чимсь і застановлялася.

Роздумуючи над словами циганки, то і справді слухність була по стороні Маври. Ніяк було тримати навіки в своїй хаті «пройдисвіта» — як називали її люди, тим більше, що вона займалася ворожбитством, примівками і таким іншим богопротивним ділом... проти якого пан-отець не раз в церкві остерігав. До того ж, увійде дедалі і Тетянка в дівочі літа, зачнуть поважні люди навідуватися до її хати... а тут живе в неї циганка-ворожка.

А знов противно. Не дозволить вона Маврі колиби на Чабаниці, вона готова з дитиною забратися кудись у світ. Куди очі понесуть, може, якраз назад між свої люди. А тоді...

Та гадка найбільше затривожила поважну Іваниху Дубиху і причинилася до того, що вона пристала на просьбу циганки, дозволила їй зажити в колибі-бурдею на Чабаниці... і займатися тим, чим захоче...

Трудно було означити, хто любив більше малу Тетянку, чи вона, мати, чи циганка-сирота, позбавлена власної дитини, родичів і чоловіка, ба всього, до чого була звикла, — і прив'язалася всім серцем, всею гарячою душею своєю до дитини своєї доброї опікунки і хлібодавчині.

На нікого в світі не була би Іваниха Дубиха оставила свою Тетянку, лиш на одну-одніську Мавру. Хто бачив безграничну невгасаючу любов циганки до тієї дитини, яку, вибавивши з малку, уважала майже за свою, той і міг припускати, як оце Іваниха Дубиха, що вона могла би, з жадю за дитиною, забрати її з собою і піти кудись в світ за очі. Тому й вагалася Іваниха в душі опиратися цілком просьбі Маври, яка доводі часто виконувала свої постановлення під тим чи іншим пбзором. А Тетянка гине, пропадає за своєю чорною нянею. Змалечку вона заколисувала її своїми смутними, монотонними, якимись незнаними нашим околицям співами до сну. Годувала більшеньку вже прерізними казками, яких також в селі ніхто не знав, не чув. І дійшло того, що дитина слухала насліпо всіх приказів чорної приятельки своєї, — що б не наказала вона їй, не зажадала від неї, куди б не послала, не покликкала її. Вона у всім піддавалася їй, слухала всього, що походило від неї — часто навіть проти волі самої Іванихи Дубихи.

Тепер, правда, Тетянці вже дванадцятий рік, але циганка все має чи не більший вплив на неї від самої матері. Тому нехай Мавра іде з богом в ліс над яр, як бажає, заживає там, як хоче, а мало-помалу відвикне й дитина від неї, звернеться, пригорнеться всею душею до одноєї своєї матері, як і повинно бути, чого вона в душі вже давно вижидає.

Тому, може, стане Тетяна й послушніша без Маври, а то, розпечена нею до краю, не все піддається бажанням і приказам поважної матері. Тетяна хоче щось мати, а коли Іваниха не на все дозволяє, вона летить, розжалівшись, до Маври і ридає, захлипуючися гіркими сльозами. Тоді Мавра утирає замість всього білесеньке заплакане личко і як вже не зараз, то бодай пізніше вдовольнить тайком дитину. Так у всім і всюди. Поки що Тетяна великих бажань не мала, але й ті не все було добре сповнити...

Мавра і сповідниця, і дорадниця дитини, і коли б не Іваниха зі своїм поважним тверезим розумом, Мавра перевернула би дитину зовсім на свій бік.

Але Іваниха, хоч як пропадала за своєю одніською дитиною, хоч як обтяжена працею свого господарства, для Тетяни і Маври мала все свої очі, свій час і гляділа проникливим оком на відносини між нянею й дитиною. Чи на добре може вийти таке колись дівчині, як вона звикне у всім знати лиш одну свою волю

Певно, що ні.

Отак роздумувала Іваниха Дубиха — а врешті і обізвалася:

— Не моя сила, Мавро, тебе при собі держати, як в тебе думки ось куди линуть. Іди з богом на Чабаницю в колибу та і заживай там по душі. Сходь в долину до мене по харч, поможи дещо в господарстві, а там і вертай. Але знай, — додала строго і поважно, — дитину до тебе на гору саму не пущу. Вона в мене одна. Вона в мене все. Схочеш побачити, зійди — поглянь. А саму не пущу.

— Боїтеся, що я вкраду її вам? — спитала гірко Мавра, і її очі засіяли самим смутком образи. — Не бійтеся, і в мене вона все і всім на сім світі. Я її вам не вкраду.

— Ти її любиш, Мавро, але й я її люблю. Дитина між нами заодно хитається. Ти її надто розпестила. Що я забороняю, то ти дозволяєш. То не добре; і знаєш, задля того був не раз між нами гнів, були сльози. Вона хоча ще дитина, а вже іншої волі не знає, як своєї малої, дитинячої. Сьому треба кінець поставити. Під моїми очима воно ще сьак-так уходило, але, застрягши раз в тебе на горі, скільки мені з неї остане? Стільки хіба, що буде називатися моєю донькою.

Мавра не відповіла зараз, лиш обтерла мовчки долонею очі і сплюнула.

— Ви-бо хочете, щоб у неї був уже такий розум, як у вас, — обізвалася, — побожний та строгий, що борони Господи! А їй ще що? Метелик, пташка, та й стільки. Най грається, най радується. Най сміється, співає, нехай, добро зазнає... поки може, і в мами в сонці най купається

— Я знаю, що вона ще дитина, — відмовляла Іваниха Дубиха з попередньою повагою. — Але час вже тим перестати бути. Досі була вона твоя, Мавро, — додала. — Ти годувапа її казками, співами, забавками та всякою всячиною набивала голову, буцім вона чисто боярська дитина. А тепер нехай до праці береться. Вона ліпше тямить твої якісь пісні і казки, як молитви, що її вчу щовечора і щоранку.

В Мавриних чорних пишних очах заблистіло гордо, вона усміхнулася. — Я ж бо й оповідала їй найкращі казки, які лиш знала, учила найкращих пісень, А що вона в мене те саме, що й боярська дитина — то правда. А може, неправда, господине-пані? — спитала. — А от, каже, і все якось згорда, мов про своє говорить, — чий

полонини найкращі на Чабаниці, як не Іванихи Дубихи? Чий товар такий гладкий, угодований, як не Іванихи Дубихи? А сама прекрасна, чорнобрива Тетянка, пристроєна пишно, чи не в Іванихи Дубихи?

— Цить, цить, Мавро! — перебила Іваниха Дубиха, морщачи строго брови, що не любила підхлібства ні в честь своєї особи, ні свого маєтку, бо була скромна, побожна і корилася, як, може, ніхто навіть з убогих в селі, господу богу, не забуваючи про нього та храм його святий. — Цить, цить, — каже, — і знай: сходи з колиби, як кажу, коли зможеш, і щоднини, похарчуй, пороби, що треба, попести Тетянку, а там і вертай. А в неділю, свято, як буду могла я, буду як не густо, то бодай хоч зрідка з малою в тебе.

— А як Тетяна виросте, буде вже на відданні, тоді вже най приходить, коли сама захоче, — не втерпіла Мавра все-таки докинути.

— Як бог дасть, що так буде, то нехай іде. А тепер не лишу. Знай, Мавро, — додала з чуттям, майже молячи, — не полонини на Чабаниці, млин над водою *маєток* мій, а вона одна, вона моє щастя. Мушу стерегти...

— В дорозі до мене не стріне її нічого злого, — обізвалася Мавра знов і вже сміливіше, — перелетить білу стежку від млина до гори до мене, мов сама та пташка, а в долину пурхне і буде знов у вас.

Іваниха Дубиха усміхнулася.

— Якось-то буде, Мавро, — сказала ласкаво, — якось-то буде.

Мавра задоволилася — і на тім скінчилося...

.....

* * *

Чабаниця, висока гора, почасти вкрита старинними лісами, була одною з тих, на якій простягалися між лісом найпишніші полонини декількох багачів, а між тих і багачки Іванихи Дубихи.

На ній, особливо з тієї сторони, по котрій тяглася біла стежка, де зеленіли полонини багачки, саме недалеко її шпиля, висадила Чабаниця з себе біляву скалу, яку про звали люди впрост Білим каменем. З-під того Білого каменя бу ло видно всі окружаючі Чабаницю верхи і ліси, а між ними й одне село, назване Третівка, що лежало чи не на угорській вже границі, і було справді, як сусідили села около себе, з ряду трете.

Зі східної сторони Чабаниці, з якої півгодини ходу від обійстя і млина Іванихи Дубихи, вибігала в ліс біла сте жечка, що, як сказано ще повище, обвивала гору Чабаницю і кінчалася за її плечима, злучаючися з одною широкою дорогою, що провадила в інші села, а між ін шим в Третівку...

Ідучи тією стежкою від млина Дубихи вгору лісом, з одної сторони попри її

полонини, а з другої попри гли боку пропасть, де журчав веселий потік, що ніколи не висихав, натрапляв вандрівник трохи оподалік від берега пропасті, за кількома старими смереками колибу бурдей Іванихи Дубихи.

Біла стежка, що бігла попри колибу, обперізуючи пестливо Чабаницю саме над яром, не конче спинялася около колиби. А колибі і байдуже було про стежку, що могла іноді і непрошеного для неї гостя-мандрівника впровадити до неї. Вона стояла, приперта з одної сторони до якогось каменя, чи не її великості, що, здавалося, відломився зі шпилю Чабаниці від самого головного Білого Каменя і, скочуючись, опинився остаточно поза білою стежкою над берегом пропасті, становлячи якусь опору для малої колиби. Зі східної сторони за зирала колиба з-під смерек в саму пропасть з гучливим потоком... а там далі почерез неї і на сусідню заліснену гору. Та її майже не видно зразу з-під широких крилатих віт старинних смерек лісу. Тим-то і припала вона циганці Маврі так до душі... і збудила в ній думку... зажити в ній на самоті і віддатися цілком ворожбицтву та ліченню людей різним зіллям з гори Чабаниці.

В перших літах свого існування хоронила колиба чабанів багача Івана Дуба, що не лиш літом пробували тут, доглядаючи по пасовиськах і полонині товар і коні, але іноді й зимою, коли сього вимагала господарська потреба. По смерті Івана Дуба стояла колиба кілька літ порожня і аж тепер діждалася нового мешканця в особі циганки Маври, якій здавалося, що ніхто і ніщо не замутить тут її спокою і вона зможе нестїснено віддаватися ворожінню примівкам і всьому іншому, такому заняттю, що входило в обсяг циганки-ворожки.

* * *

Одної прекрасної літньої днини спровадилася Мавра на Чабаницю.

Мала дванадцятилітня Тетянка відпроварила її в товаристві Іванихи Дубихи, ніби помагаючи переносити циганську обстанову і речі, яких, впрочім, було так мало, що по двох разях стануло вже в хатині над яром на місці.

Коли Тетянка вертала від Маври білою стежкою, плачучи, теліпалися в її малих ушках золоті обручки-ковтки, півмісяці, які Мавра випорола десь з якотось старого лахміття і вложила дитині на пам'ятку від себе.

— Носи їх, донцю, і не скидай ніколи... — говорила-примовляла Мавра поважно, вкладаючи їх дитині в уха. — Золото хоронить від зла і притягає друге золото. Малою дістала я їх від своєї матері, що здобула собі їх десь далеко, далеко в світі славним ворожінням своїм. Носи їх, а будеш в них красна і пишна, як сама *туркиня*.

— Як сама *туркиня*, — повторило так само поважно дівчатко, піддаючись спокійно операції чорної приятельки Та прислухуючись з уватою кожному її слову.

Відтак, обіцяючи собі обопільно забігати як змога «частенько» до себе, розсталися.

— Приходи до мене, Мавро, бо я без тебе умру! — наказувала Тетянка ще раз при відході.

— Прийду, доньцю... прийду! — прирікала свято Мавра, утираючи мовчки сльози з очей; що так і сунулися їй по худім лицьо з жалю за дитиною.

— Щоднини, — наказувало знов дівчатко.

— То, може, вже й ні, — чулося у відповідь, — бодай спочатку ні. Бо люди, побачивши мене так часто у Вас, глузували б, що «дверми (сказали б) відійшла циганка, а вікном назад вернула...» Але не журися, доньцю. Мавра Тетянку любить і вона її не забуде — прийде.

І справді, вона держить слова. Відвідує, як приобіцяла. Хоча і не щоденно, але й не зрідка. Лиш зимою гірко. Мати доню не пускає, та раз-два на тиждень приходиться Мавра до неї. А наповнивши свої бесаги⁸ тим, чим обдарить Іваниха Дубиха, і напестивши та налюбувавшись доволі Тетянкою, вона вертає вдоволена назад до своєї хати.

А Тетянка, що вже потрохи відвикла від Маври, звертається назад, усміхаючися вогкими очима до матері, і тулиться до неї...

* * *

Хутко звикла Мавра до своєї романтичної оселі жалує свого переселення.

За сільськими людьми вона не тужить, бо допекли вони їй в долях доволі, чи не на всі часи. А жінки й молодичі, дівчата і парубки, ба іноді і старі газди хоч знані, хоч чужі, що потребували поради і ліків чи примівок від знахарки, знаходили і відвідували її й тут. І жодне, що тут появиться, не приходиться з порожніми руками.

Одна принесе муки, друга молока, хліба, третя одробину світла, дехто грошенят на тютюн, а кожде чимось обдарить, жодне в порожні не прийде. І добре їй живеться, Мавра не знає великих злиднів, їй багато не треба.

А Тетянка що рік, то більша і краща, прибігає також погідними ранками до давньої своєї приятельки — і не скучно Маврі.

Літом збирає вона гриби, малини, ягоди, носить в місто на продаж, і все капне щось і за те. В п'ятницю і суботу спускається в сусідні села або й міста межі багачі по милостиню і ніколи не вертає з порожніми торбами.

Вечором розкладає свої здобутки на лаву і стіл, що ще по пастухах остали, і радується ними. Ранками забігає за деякою товариною Іванихи Дубихи дозирати — і живеться їй не согірше. Сказано: їй багато не треба. А зимою знов дні короткі, ночі довгі — і хутко переживаються. Весною і літом, аж до пізньої осені ходить ще і по зілля, яким між людьми тайком тортує, ворожить... і от як тручає ворожка Мавра свої дні на горі Чабаниці, в лісі наперед себе...

8. Бесаги — мішечки, сакви.